

Projektrapport - "Plundrad proveniens: Metodutveckling för identifiering av stulna böcker"

Projektets övergripande syfte var att utveckla och pröva en avgränsad och resurseffektiv metod för proveniensutredning av böcker som kan ha konfiskerats eller plundrats av nazistregimen före och under andra världskriget. Frågan om naziplundrat kulturarv har internationellt fått ökad uppmärksamhet sedan 1990-talet, inte minst genom Washington-principerna och Terezín-deklarationen, vilka Sverige har undertecknat. Trots detta har svenska kulturarvsinstitutioner i mycket begränsad utsträckning arbetat med frågan. Projektet bidrar med att lyfta frågan och exemplifiera ett möjligt första steg för svenska institutioner. Resultatet av projektet består dels i själva metodutvecklingen, dels i en prövning av hur väl metoden fungerar i praktiken. Metodens utfall har sedan även jämförts med resultatet av en proveniensutredning baserad på tillgång till detaljerad accessionsdokumentation.

Internationell forskning har visat att böcker ofta lämpar sig väl för denna typ av studier, eftersom de sällan är anonyma objekt. Exlibris, namnteckningar, dedikationer, stämplat och andra fysiska spår kan ge viktiga ledtrådar om tidigare ägare. Samtidigt är många etablerade metoder mycket resurskrävande. Den metod som utvecklades inom projektet är därför inspirerad av British Librarys modell för proveniensutredning av böcker, men har medvetet komprimerats och anpassats till svenska förhållanden. Metoden har i projektet tillämpats i form av ett stickprov. Kärnan i metoden är fysisk granskning av böcker, eftersom många svenska institutioner saknar eller har mycket bristfällig accessionsdokumentation. Två huvudsakliga parametrar användes: dels fysiska indikationer på borttagande eller försök att dölja proveniensuppgifter, dels tecken på att böckerna kan ha sitt ursprung i Centraleuropa. Identifierbara namn, institutioner eller aktörer jämfördes med ett urval av internationella databaser som används i British Librarys arbete. Studien genomfördes vid Vitterhetsakademiens bibliotek vid Riksantikvarieämbetet. Undersökningsmaterialet bestod av två delmängder: böcker ur Vitterhetsakademiens inköpsliggare samt en större sammanhållen donation från Bankmuseets boksamling. Totalt undersöktes 206 böcker.

Den fysiska granskningen visade att majoriteten av de undersökta böckerna innehåller någon form av proveniensspår. I ett femtiotal fall identifierades namn, exlibris eller andra ägarmarkeringar som var möjliga att följa upp genom sökningar i databaser eller andra källor. Ingen av dessa sökningar gav träffar i de databaser som används för att identifiera naziplundrat material. Däremot kunde många tidigare ägare identifieras genom allmänna internetsökningar, vilket gjorde det möjligt att avskriva dem som relevanta för studien. I sex böcker påträffades spår som kan tolkas som medveten borttagning eller försvårande av proveniens, såsom bortskrapade eller utsuddade namnteckningar, bortklippta försättsblad eller andra skador som sannolikt uppstått i samband med försök att eliminera tidigare ägaruppgifter. Dessa fall gick inte att utreda vidare, men är betydelsefulla som varningssignaler. De visar att potentiellt problematiska objekt förekommer i samlingen och att fysisk granskning kan identifiera riskindikationer även när konkreta identifikationer inte är möjliga.

Inom projektet gjordes också en jämförelse mellan resultatet från den framtagna metoden och en mer traditionell proveniensutredning baserad på detaljerad accessionsdokumentation. Vitterhetsakademiens ovanligt utförliga inköpsliggare möjliggjorde en sådan jämförelse. Genom att använda uppgifter om inköpsdatum, inköpsort och leverantör kunde två konkreta fall med misstänkt proveniens identifieras. Det ena rör en bok inköpt 1935 från Hermann Levis antikvariat i Stuttgart, vars ägare kort därefter fråntogs sitt yrkestillstånd inom ramen för nazisternas ariseringspolitik. Det andra gäller en bok inköpt 1934 från antikvariatet Hiersemann i Leipzig, vars ägare var aktiv i handeln med stulna böcker. Accessionsdokumentation gjorde det därmed också möjligt att identifiera ett riskområde: inköp från antikvariat i Tyskland under den nationalsocialistiska förkrigstiden.

Projektets samlade resultat visar att den prövade metodologin är resurseffektiv och praktiskt genomförbar som ett första steg i proveniensutredning av större boksamlingar. Den fysiska granskningen visar att mycket information kan utvinnas direkt ur böckerna och att potentiella varningssignaler kan identifieras. Samtidigt visar jämförelsen med accessionsdokumentation att metoden inte kan ersätta utan snarare vara ett komplement till arkivbaserade utredningar, där sådan dokumentation finns tillgänglig. Metoden främsta användningsområde är istället vid institutioner med begränsad eller obefintlig accessionsdokumentation.

Resultaten av studien presenteras i artikeln ”Plundrad proveniens. Metodologi för utredning av nazikonfiskerade böcker”, som i skrivande stund är under peer review. Mer om studien finns även publicerat på Svenska Historiska föreningens blogg:

<https://svenskahistoriskaforeningen.se/index.php/blogg/173-proveniens>.